

ТОМОС ПРО АВТОКЕФАЛІЮ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я: ЗНАЧЕННЯ І ВИКЛИКИ

Резюме

Розглянуто зрушення в національному та європейському контекстах у зв'язку з наданням автокефального статусу Православній Церкві України (с. 2-6). Окреслено низку потенційних проблем і викликів на шляху подальшого розвитку ПЦУ (с. 7-9).

З метою успішного вирішення вказаних проблем та попередження відповідних небезпек висловлено низку рекомендацій. Серед них:

- скласти інтерактивну карту населених пунктів, де зберігається атмосфера напруженості між православними громадами різних юрисдикцій, та регулярно інформувати про динаміку ситуації правоохоронні органи;

- невідкладно розробити механізм адміністрування реєстрації релігійних організацій на виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи»;

- створити міжвідомчу робочу групу з підготовки проекту Концепції суспільно-релігійних відносин як основи для осучаснення національного законодавства з питань свободи совісті та свободи релігійних організацій;

- сприяти діалогові між єпископатом ПЦУ та представниками Помісних Православних Церков шляхом запрошення їх уповноважених осіб до України, надання допомоги в організації зустрічей на міжнародних форумах тощо;

- виступити з ініціативою організації у рамках Ради з питань національної єдності при Президентові України діалогової платформи з метою пошуку порозуміння між різними православними юрисдикціями в Україні.

ТОМОС ПРО АВТОКЕФАЛІЮ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я: ЗНАЧЕННЯ І ВИКЛИКИ

На початку 2019 р. Православна Церква України отримала від Вселенського патріарха Варфоломій I Томос про автокефалію. Таким чином, Константинополь, враховуючи канонічні обставини та історичні передумови, фактично *легітимізував багатовікові зусилля Українського народу, спрямовані на фундацію власної Помісної Православної Церкви.*

Конституювання ПЦУ вагоме в багатьох аспектах.

По-перше, утвердження ПЦУ – це, насамперед, символ духовної незалежності Української держави. Не будемо забувати, що на даний момент найбільша православна інституція України – УПЦ (МП) – знаходиться в залежності від РПЦ. Влада Російської Федерації постійно використовує релігійний чинник задля поширення ідеологем «руського міра» на пострадянському просторі. Відтак, незважаючи на політичний суверенітет, свідомість багатьох віруючих українських громадян ще й досі продовжує перебувати під впливом Кремлівської пропаганди, яка досить часто подається під виглядом православної риторики про «спільне походження двох братніх народів – українського та російського – з Дніпровської хрещенської купелі», «непорушну єдність історичного простору Святої Русі», «унікальність та самобутність східнослов'янської православної цивілізації» тощо.

У цьому контексті фундація ПЦУ видається насправді історичним здобутком на шляху позбавлення від духовно-ідеологічного впливу Росії. *Автокефалію українського православ'я необхідно сприймати як органічне доповнення політичної незалежності України, як чинник по зміцненню національної безпеки в її гуманітарному вимірі.* Більше того, один із ключових напрямів в діяльності Української Помісної Православної Церкви полягає в тому, щоби сприяти становленню сучасної національної ідентичності, формуванню тієї світоглядної матриці, котра визначатиме візію майбутнього поступу країни.

По-друге, автокефальний статус дозволяє ПЦУ подолати стан ізоляції, стати повноцінним суб'єктом світового релігійного співтовариства. Це доволі значимо для третини православних українських вірян, які тривалий час в силу інсинуацій на предмет їхньої «неканонічності» були обмежені у своїх зовнішніх комунікаціях.

Після офіційного визнання з боку інших помісних православних церков Православна Церква України, безумовно, братиме активну участь у діяльності різних міжнародних представницьких міжконфесійних організацій. Передусім, йдеться про членство у Всесвітній Раді Церков. Використовуючи трибуну авторитетних дискусійних майданчиків, ПЦУ зможе сповіщати правду про Україну світові, сприяючи тим самим формуванню позитивного міжнародного іміджу власної країни. ***Тобто у нинішніх складних суспільно-політичних та геополітичних реаліях новоствореної автокефальної церкви потрібно розглядати як невід'ємну складову вітчизняної публічної дипломатії, одним із завдань якої також є протидія антиукраїнській пропаганді, що тиражується РФ на міжнародній арені.***

По-третє, створення ПЦУ виявилось каталізатором певних процесів у Вселенському православ'ї. Насамперед, воно вивело на поверхню ті глибокі суперечності, які за багато десятиліть (якщо не віків) накопичилися у взаєминах між Константинопольським та Московським патріархатами. Безпосередній вияв цього протистояння – минулорічний демарш РПЦ та припинення євхаристійного спілкування з Фанаром. Не виключено, що такий різкий крок матиме вкрай невітніші наслідки у майбутньому для Московського патріархату. Про це навіть говорять деякі критично налаштовані російські релігійні діячі та богослови. Зокрема, протодиякон Андрій Кураєв зауважував, що своїми недалекоглядними рішеннями Синод РПЦ загрожує спрямувати Російську церкву на шлях розколу¹.

¹ «Ура, ми тепер розкольники!» – протодиякон Андрій Кураєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/72657/ – Назва з екрану.

Ще один доволі не другорядний момент: надання автокефалії українському православ'ю стимулювало до активних дій владу Чорногорії. У грудні 2018 р. чорногорський президент Міло Джуканович наголосив, що Сербська православна церква цілеспрямовано працює проти незалежності Чорногорії та просуває шовіністично-імперські інтереси Росії в регіоні, а тому потрібно інтенсифікувати роботу з відновлення автокефалії Чорногорської православної церкви² (*ЧПЦ проголосила автокефалію у 1993 р., але до цього часу вважається неканонічною, тобто невизнаною у Вселенському православ'ї*). Напередодні Нового року чорногорський уряд відмовив у наданні дозволу на перебування в країні 50 монахам і священнослужителям СПЦ. Фактично Чорногорія не проти реалізувати український сценарій врегулювання статусу власного православ'я.

По-четверте, створення ПЦУ так чи інакше означає переформатування православного ландшафту України та інтенсифікацію міжконфесійного діалогу. Фактично цей процес уже розпочався. З проведенням Об'єднавчого Собору завершилася історія функціонування УПЦ КП та УАПЦ в українському суспільстві як юридичних осіб. Натомість, уся сконституйована ними інституційна мережа (релігійні громади, монастирі, місії, братства, духовні навчальні заклади тощо) має стати основою для становлення і подальшого розвитку новоутвердженої Помісної Православної Церкви України. Подібна видозміна вельми істотна – вона знімає будь-які підстави для звинувачення частини православних у схизмі та неканонічності.

Дарування Томосу про автокефалію значно динамізувало перехід релігійних громад з юрисдикції УПЦ (МП) в юрисдикцію ПЦУ. За короткий час, що минув з моменту надання самостійності Українській Церкві, до неї приєдналося уже більше чотирьох сотень парафій по всій Україні, котрі раніше підпорядковувалися УПЦ (МП). І щодня ця кількість зростає.

² Влада Чорногорії домагатиметься незалежності своєї церкви від Сербської православної церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/74058/ – Назва з екрану.

Потрібно зазначити, що УПЦ (МП) втрачає не лише парафії, але й професійні кадри. Священний синод цієї церкви з формулюванням «за ухилення в розкол» заборонив у служінні дванадцять кліриків Київської єпархії УПЦ (МП). Серед них – протоієрей П. Зуєв, протодиякон Р. Воробій, протоієрей А. Дудченко, протоієрей Г. Коваленко, протодиякон І. Гичун тощо³. Йдеться про інтелектуальний прошарок, який впродовж багатьох років займався питаннями церковної політики, просвітництва, покращення церковного іміджу в суспільстві.

За короткий час, що минув після проголошення автокефалії українського православ'я, ПЦУ не тільки збільшилася чисельно (за рахунок переходу релігійних громад), зміцніла кадрово (у результаті приєднання частини талановитих церковних діячів з лона УПЦ (МП)), але й розпочала розбудову управлінських структур. 3 лютого 2019 р. відбулася інтронізація митрополита Епіфанія на Київську кафедру, через кілька днів – засідання Священного Синоду ПЦУ, на якому затвердили титули архієреїв Помісної Церкви, встановили порядок найменування єпархій, визначили функціональні повноваження церковного проводу.

Важливо також наголосити, що отримання автокефалії вплинуло на поглиблення співробітництва між ПЦУ та УГКЦ. Предстоятелі обох церков засвідчили готовність не тільки плідно працювати в різних суспільних сферах, але й відроджувати Київську церковну традицію, розкривати її унікальну ідентичність, разом визначати горизонти майбутнього духовного розвитку України. Це тільки ще раз переконує в тому, що ***Православна Церква України одне зі своїх завдань вбачає у генеруванні міжконфесійного діалогу на релігійній карті країни.***

По-н'яте, з точки зору Вселенського патріархату надання Томосу про автокефалію ПЦУ полягає не тільки в тому, щоби вирішити проблему розділення українського православ'я. Очевидна й більш глобальна

³ За ухилення в розкол заборонені дванадцять кліриків Київської єпархії УПЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mitropolia.kiev.ua/za-uxilennya-v-rozkol-zaboroneni-v-sluzhinni-odinadcyat-klirikiv-ki%D1%97vsko%D1%97-ueparxi%D1%97-ucp/> – Назва з екрану.

перспектива. Оскільки за багатостолітню історію між грецькою та слов'янською православною традиціями накопилось багато розбіжностей, то необхідно шукати прийнятні точки дотику. Як наголошує журналістка Катерина Щоткіна⁴, українська церква покликана саме виконати місію такої сполучної ланки. Іншими словами, Вселенський патріарх Варфоломій I працює над тим, щоб зберегти єдність світового православ'я (на противагу РПЦ, яка прагне його сегментування), а новопостала ПЦУ має допомогти йому виконати це завдання.

По-шосте, у грудні 2018 р. Центром Разумкова та Фондом «Демократичні ініціативи» було проведене спільне соціологічне дослідження. Його мета полягала у з'ясуванні динаміки ставлення громадян до процесу становлення Української Помісної Православної Церкви. Результати опитування засвідчили, що по мірі наближення до моменту отримання Томосу про автокефалію кількість її прихильників серед українців поступово зростала. У травні 2018 р. таких нараховувалось 31,3 %, у серпні 2018 р. – 35,4 %, а у грудні 2018 р. – вже 43,1 %⁵. Позитивні зміни у настроях населення доволі показові. Якщо ж врахувати високий рівень довіри до Церкви впродовж усього періоду після відновлення незалежності України (майже ніколи не опускався нижче 50 %), емоційне піднесення українців, їхнє внутрішнє натхнення, посилене відчуття гордості за країну (особливо в середовищі патріотичному і національно орієнтованому) у зв'язку з проголошенням незалежності українського православ'я, то доречно передбачити, що авторитет Української Церкви в очах населення буде тільки зростати. А це, у свою чергу, переконує в наступному: ***церква відіграватиме роль важливого маркера національного єднання та суспільної мобілізації.***

⁴ Катерина Щоткіна. На півдорозі до Храму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/napivdorozhi-do-hramu-297613_.html

⁵ Динаміка ставлення громадян України до створення помісної автокефальної православної церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dynamika-stavlennia-gromadian-ukrainy-do-stvorennia-pomisnoi-avtokefalnoi-pravoslavnoi-tserkvy>

Після проголошення автокефалії ПЦУ очікує процес власного становлення і розбудови, вирішення поточних завдань, пошуку компромісів та шляхів згуртування українського православ'я. Наскільки він буде довготривалим, залежатиме від складності назрілих викликів та спроможності адекватно і своєчасно на них реагувати. А що ці виклики матимуть місце – поза сумнівом. Ось деякі з них.

1. Росія докладатиме максимум зусиль, щоб зберегти свій вплив на українське православ'я. Відтак, з її боку апріорі триватиме реалізація уже не раз апробованих технологій, спрямованих на дестабілізацію міжцерковної ситуації в Україні, підтримання атмосфери напруги у взаєминах між ПЦУ та УПЦ (МП), звинувачення української влади в утисках «канонічних віруючих», створення «відповідних медійних сюжетів» з метою маніпулювання громадською думкою на міжнародній арені. Робитиметься також ставка на агентурну мережу, підкуп і шантаж певних політиків та архієреїв, намагання провести в ешелони влади проросійськи налаштовані політичні сили тощо.

2. Визнання з боку інших православних церков може перевершити попередньо озвучені оптимістичні строки у кілька місяців. Звичайно, Константинополь сприятиме і підтримуватиме новостворену Православну Церкву України, але й протидії Московського патріархату не уникнути. Предстоятель РПЦ патріарх Кирило особисто і через своїх представників уже проводить активну кампанію з невизнання ПЦУ повнотою Вселенського православ'я. Інtronізація предстоятеля ПЦУ митрополита Епіфанія (на яку прибула фактично делегація з Фанару з включенням представників Афону), позачергове засідання Священного синоду Кіпрської православної церкви (на якому утрималися від ухвалення однозначних рішень з українського питання), а також ухвали Священного синоду Румунської православної церкви, зокрема, продемонстрували, що помісні церкви зайняли вичікувальну позицію. Можна припустити, що доволі вагомим аргументом для їхніх подальших дій будуть

результати президентських виборів в Україні, а також спрямованість процесів у православному середовищі України.

3. Необхідно зважати й на той факт, що отримання Томосу про автокефалію відбувалося при серйозній підтримці української влади. Політична воля Президента України Петра Порошенка заслуговує особливої відзнаки. Без рішучих кроків з його сторони українці сьогодні навряд чи мали б Помісну Православну Церкву.

Майбутнє ПЦУ багато в чому залежатиме від того, чи сприятиме держава подальшій розбудові Автокефальної Церкви, чи усі проблеми у релігійному просторі вирішуватимуться виключно суб'єктами конфесійного життя.

4. Не потрібно залишати поза увагою особистісний фактор. Амбіції українських архієреїв за два останні десятиліття не один раз зводили нанівець об'єднавчі потуги. І сьогодні у цьому відношенні не все гаразд. Мають місце непорозуміння між почесним патріархом Філаретом та митрополитом Макарієм (предстоятелем УАПЦ до утворення ПЦУ). Справа доходить до взаємних обвинувачень у публічному просторі. Також існує латентний конфлікт між экс-очільником УПЦ КП та Вселенською патріархією. Тому Константинополю довелося діяти таким чином, щоби мінімізувати вплив приватних інтересів на процес створення ПЦУ. Однак це зовсім не означає, що особистісні претензії не можуть вийти на передній план у майбутньому. Явище доволі небезпечне, оскільки своїм наслідком матиме реалізацію не принципів партнерства, а формування атмосфери неприязні.

5. На сценарії подальшого розвитку ситуації в православному середовищі країни впливатиме і робота на законодавчому полі. Два закони України (стосовно назви релігійних організацій, які підпорядковані керівним структурам у державі-агресорів, та щодо зміни релігійними громадами підлеглості), ухвалені Верховною Радою України наприкінці 2018 і на початку 2019 рр., суголосні сучасним реаліям. Однак процедура голосування, особливо по другому законопроекті (некритичне ставлення до змісту документа, його

прискорений розгляд, ігнорування висловленими зауваженнями), призвела до цілком конкретних проблем, котрі заважають безпроблемній реалізації законодавчого акту на практиці. Саме поспішність у прийнятті рішень може призводити до небажаних прорахунків в рамках державної політики стосовно такої делікатної сфери – як сфера свободи совісті і свободи релігії. А тому важливо вдаватися до повноти аналізу ситуації та прораховувати ймовірні наслідки здійснених кроків.

Висновки

1. Надання автокефального статусу Православній Церкві України – подія історичного масштабу. Вона цілком співмірна Актові проголошення незалежності України.

2. Створення ПЦУ значиме, оскільки:

- слугує посиленню національної безпеки у її гуманітарному вимірі;
- дозволяє національно орієнтованій православній церкві стати повноцінним суб'єктом міжнародного релігійного життя;
- сприяє формуванню плюралістично-діалогової моделі міжконфесійних відносин як у глобальному, так і вітчизняному контекстах;
- має стати потужним генератором загальносуспільної мобілізації та консолідації.

3. При розбудові ПЦУ необхідно враховувати потенційні проблеми і виклики. Серед них:

- російські дестабілізаційні впливи;
- геоцерковна кон'юнктура у середовищі Вселенського православ'я;
- інваріантна дія внутрішньоукраїнського політичного чинника;
- надмірна амбіційність та приватні інтереси українського православного єпископату;
- поспішні та половинчасті рішення при намаганні осучаснити і впорядкувати нормативно-правову царину суспільно-конфесійних та державно-церковних відносин.

Рекомендації

Зважаючи на необхідність вирішення вказаних вище проблем та попередження наведених викликів, доречним видається здійснення наступних кроків.

1. Раді з питань національної єдності при Президентові України:

– виступити з ініціативою організації у рамках діючих робочих груп діалогової платформи з метою пошуку порозуміння між різними православним юрисдикціями в Україні.

2. Кабінету Міністрів України:

– невідкладно розробити механізм адміністрування реєстрації релігійних організацій з метою усунення невизначеності між Міністерством культури України та Міністерством юстиції України в контексті виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи»;

– створити міжвідомчу робочу групу із залученням до її складу представників інституцій громадянського суспільства по підготовці проекту Концепції суспільно-релігійних відносин як основи для осучаснення національного законодавства з питань свободи совісті та свободи релігійних організацій. Цього вимагає динаміка змін на конфесійній карті України.

3. Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України:

– скласти інтерактивну карту населених пунктів, де зберігається атмосфера напруженості між православними громадами різних юрисдикцій, та регулярно інформувати про динаміку ситуації правоохоронні органи;

– звертати увагу духовенства на неприпустимість публічної риторики, яка перешкоджає пошуку компромісів, порозуміння, поглибленню міжконфесійного діалогу.

4. Міністерству закордонних справ України:

- сприяти діалогові між єпископатом ПЦУ та представниками Помісних Православних Церков шляхом запрошення останніх до України, надання допомоги в організації зустрічей на міжнародних форумах тощо;
- поширювати через свої дипломатичні представництва в різних країнах об'єктивну інформацію щодо фундації та діяльності ПЦУ.

В. Токман
відділ гуманітарної безпеки
Національний інститут стратегічних досліджень
березень 2019 р.